

Acotacions a alguns topònims de sa Indioteria

Antoni Ginard Bujosa

Introducció

Gràcies a les Jornades d'Antroponímia i Toponímia, entre els anys 2002 i 2011 tinguérem l'oportunitat de presentar fins a nou comunicacions que tenien com a tema central qüestions relatives a la toponímia de la barriada de sa Indioteria (Palma). Ara, tornant al mateix assumpte, sobre alguns dels topònims afegim una sèrie d'apunts marginals i complementaris que han anat sorgint, ja sigui a través de documentació nova, ja sigui mitjançant l'elaboració d'alguna hipòtesi.

Per no ser excessivament difusos, ens remetem a les dades ja conegudes –i publicades en les comunicacions prèvies– i tan sols esmentarem les referències que ens han ofert informacions noves o les que siguin més rellevants.

El nom de sa Indioteria

Per començar, s'ha de fer atenció al nom propi del barri. El nom actual de sa Indioteria prové, en origen, d'una denominació de nova creació, però que arrela en la tradició popular, encara que fou vacil·lant en els seus inicis, tant en la forma com en la grafia. La gènesi del nom té relació amb els establiments de terres, situades a l'antic pla de Sant Llorenç, en concret, de pertinences de les possessions de Son Fuster, Son Orpina, Son Daviu, i, més tard, de Son Pons dels Ullastres. Respectivament, les etapes dels primers establits s'han de situar en els períodes 1679-1711, 1744-1748, abans del 1784 i el 1826-1841.

És clar que un «indioter» és qui guarda o ven indiots. Per extensió, l'origen de sa Indioteria seria un lloc on crien indiots, un lloc d'«indioters». Així, el nom d'un treball específic dels primers habitants del lloc acaba derivant en el nom del lloc.⁴⁹ No hem trobat cap referència directa a l'origen del nom, però sí que hi ha notícies de la cria d'indiots. Durant el segle XVIII, es constata la presència d'aquestes aus a les possessions properes. L'any 1735, Son Llorenç, de Maria de Verí, feia una renda anual de 100 lliures que incloïa dos galls dindis (*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. 8: 13). L'any 1760, la renda de Son Rossinyol incloïa dos indiots i dues polles d'índies (*GEM*, vol. 14: 401). Sense haver d'anar gaire lluny, el propietari de Son Fuster i de Son Cladera, Joaquim Fiol i Estada de Montcaire (1728-1790), doctor en lleis, aporta

49 Si hem de cercar similituds amb noms d'oficis: argenter-argenteria, ferrer-ferreria, gerrer-gerreria.

abundants notícies sobre els indiots al seu dietari, des de 1782 fins a 1788,⁵⁰ com, per exemple: «11. He enviat a Son Fuster pera pasturar tres indiots, que han quedat». [11 de gener de 1788] (BSAL, 25: 164).

Una altra dada molt significativa és del 27 de febrer de 1785, quan la cria i l'engreix d'indiots per a Nadal està documentada a la molt propera possessió de Son Nicolau: entre d'altres animals de ploma (gallines o capons, galls, pollastres), l'arrendador havia d'aportar cada any en espècie «tres parells d'indiots i dos parells d'indiotes per a les festes del Naixement del Senyor» (ARM M-2198, f. 153r-158v).

La data (1785) és coincident amb la configuració d'una primera agrupació de pobladors en disseminat, un conjunt que supera la vintena de propietats. Eren famílies majoritàriament de petits propietaris que explotaven directament les finques pel seu compte, amb poques excepcions d'arrendament. La dedicació econòmica tradicional era l'agricultura, en un esquema de policultiu que combinava secà i regadiu. És evident també que les activitats agrícoles es complementaven amb una petita ramaderia domèstica. Lògicament, si hem de fer cas al topònim, l'indiote (*Meleagris gallopavo*) s'ha de considerar una espècie emblemàtica, que podria ser nombrosa, encara que pugui no haver estat ni la predominant ni, fins i tot, la més comuna entre la cria d'aus.⁵¹ A una escala domèstica, era essencial el paper de la dona i dels infants de la família en la cura i atenció de l'aviram.

Segurament, la cria domèstica esdevingué força important. A pesar que apeixir els indiots petits requereix cura i protecció, quan estan surats, una petita guarda d'animals –que poden créixer a lloure– és un complement per a l'economia familiar, ja que ofereix carn i ous, però que també dona lloc a un excedent que és possible comercialitzar al proper mercat ciutadà per la fira de Sant Tomàs. L'any 1785, el mapa de Mallorca patrocinat per Antoni Despuig ofereix imatges d'indiots i d'indiotes a les vinyetes de Santa Maria del Camí i de Marratxí.⁵² El 18 de desembre de 1790, el *Semanario Económico*, publicat per la Societat d'Amics del País, inclou una *Noticia de las especies de aves que por el idioma Mallorquin se conocen en la Isla* i els Indiots hi figuren entre les espècies Caseras (*Palma de Mallorca*, any XII, núm. LI, pàg. 3). Des de l'any 1824, els indiots estaven subjectes a la tarifa del dret de portes per entrar a Ciutat: «Pavos comunes cada uno ... 1 [sou]» (*Diario balear*, núm. 60, 29 de novembre de 1824, pàg. 4).

Durant la segona meitat del segle XVIII no apareix cap topònim per designar l'agrupació d'establiments. El 14 de febrer de 1767, els hem d'identificar com «*conmorantes in districtu de Son Orpina*» (ARM R-931, f. 147v-149v). Igual que el 19 de febrer de 1774, «*en el lugar llamado Son Orpina*» (ARM ERC 1122, f. 125).

Altres fonts, des de final del segle XVIII i fins a mitjan del segle XIX, es refereixen al terme de la parròquia de Sant Jaume i al districte de Son Sardina, que acabaven al camí de Bunyola. L'any 1784, el vicari Joan Muntaner elaborà una completa i acurada *Relacion de todas las Familias, ô Fuegos que comprehende la Parroquia de Son Sardina sufraganea de la de Sn tiago de Palma*, amb el topònim de les cases i el nombre de famílies (*Es el numero de las familias o fuegos... 153*), signat: *Vicaria de Son Sardina, y Agosto 27 de 1784 / Juan Muntaner pro. y Vicario* (ARM SEMAP 35/34). La relació enumera un total de cent disset (117) topònims, més de dues dotzenes dels quals se situen a la zona de sa Indioteria.

Entre els establidors de sa Indioteria s'anomenen, el 23 d'octubre de 1786, els veïns «del present Lloch de Son Sardina» [sic] (ARM T-1034, f. 1-4); el 7 de juliol de 1793, la terra situada en «el districta de Son Sardina» [sic] (ARM S-1612, f. 151), o, el 3 de novembre de 1822, les terres situades «en dit terme de Son Sardina» [sic] (ARM 6040, f. 148-152). Les dades indiquen que a principi del segle XIX encara no s'hauria fixat –als documents– un topònim relatiu al nom posterior de sa Indioteria.

Per altra part, la manca de concreció també es posa de manifest en repetides ocasions i la «indefinició» aparent es manté per l'ús d'alguns topònims particulars quan es volen designar els environs. Per exem-

50 Vegeu: Pons, Antoni (1930-1934). Dietari del Dr. Fiol. A: BSAL, 23, 24 i 25.

51 A sa Indioteria, la cria d'indiots es mantingué com a mínim fins a la dècada de 1960.

52 A Son Sales de Marratxí, l'any 1642, s'hi troben galls d'índies; l'any 1724, hi havia 28 indiots (GEM, vol. 15: 52-54).

ple, durant la segona meitat del segle XVIII, l'Hostalet de Bunyola, o Hostal de Bunyola, situat prop del pont del torrent Gros, al camí de Bunyola (AMP FPF 516, núm. 1).

A tramuntana del camí dels Reis, hi ha una sèrie de finques que provenen d'establiments de Son Pons dels Ullastres, documentats entre els anys 1826 i 1841. És possible que l'origen del grup d'establits estigui relacionat amb aquesta oferta de venda anunciada el 29 de setembre de 1820: «*Se vende á trozos una porción de terreno de extension de cien cuarteradas sitas en el predio Son Pons dels Ullastres; cualquiera que desee adquirir el trozo que le convenga se presentará el lunes 2 de Octubre en dicho parage en donde estará su dueño con quien deberá ajustarse*» (*Diario constitucional, político y mercantil de Palma*, núm. 9, 29 de setembre de 1820, pàg. 4). Anys més tard, el 1836, un dels establits (potser només una part), Ca n'Alorda, s'ubica dins el «terme de Son Sardina»: «*Se vende una cuarterada y media de tierra con una casa que tiene buena agua y demas comodidades, llamada Ca n'Alorda, sita en son Pons des uiastrés [sic], del término de son Sardina. Darán razon en dicha casa*» (*Diario constitucional de Palma de Mallorca*, núm. 82, 20 de setembre de 1836, pàg. 4).

Durant el segle XIX continuen les referències al districte de Son Sardina i als veïns del terme de la parròquia de Sant Jaume. Però, especialment, durant el segle XIX i fins al segle XX, per anomenar la contrada es multiplica l'ús del topònim de la possessió de Son Nicolau (ubicada al pla de Son Fuster i a la parròquia de Sant Miquel).

Vegem diversos exemples de l'ús de Son Nicolau:

«*Una nodriza de edad de 30 años, y la leche 14 meses, solicita cria para darle de mamar en su casa conocida por cas Chamarró, cerca el predio Son Nicolau, sito en la Indioteria. Allí darán razón*» (*Diario constitucional de Palma*, 29 de juny de 1849, pàg. 4).

«*Avisos / Otra nodriza de edad de 34 años y la leche de 2 días, también solicita cría para darle de mamar en su casa que la tiene detrás de son Nicolau, en cas Indiotés, preguntando por Damián Frau*» (*Diario constitucional de Palma*, 12 de desembre de 1850, pàg. 4).

«*En el término de la parroquia de San Jaime y en el predio de Son Nicolau hay 13 cuarteradas de tierra para vender pobladas de almendros é higueras: darán razón en el mismo predio preguntando per can Enric*» (*Diario constitucional de Mallorca*, 4 de desembre de 1851, pàg. 4).

Aquests casos són referències a propietats de la zona de sa Indioteria. Son Nicolau s'usa només com a referent de situació, amb les expressions «*cerca*» o «*detrás de*». En el tercer cas, el terme de la parròquia de Sant Jaume i Son Nicolau són incompatibles. Amb el pas del temps, també s'esmenta la «comarca» o el «*caserío*» o «llogaret» de Son Nicolau.

A partir del tercer quart del segle XIX, al nom de Son Nicolau, s'hi suma el nom de *San José*, a causa de l'advocació de la nova església, començada l'any 1878, que hauria pogut provocar un canvi radical del nom originari de sa Indioteria i la substitució pel de Sant Josep.⁵³ L'advocació del temple i el nom de la futura parròquia inclou una evident proposta de substitució del topònim històric: «*bajo la invocación del patriarca San José, que acaso dé nombre en lo sucesivo al pueblo que se viene formando*» (ADM III/11/1). El canvi era promogut de manera «oficial» per l'Església.

En realitat, d'acord amb les fonts orals, l'església s'edificà fora de sa Indioteria. Això s'explica pel fet que els primitius establiments formaven part del districte de Son Sardina i del terme de la parròquia de Sant Jaume, mentre que el temple ocupa terres procedents de Son Nicolau, al pla de Son Fuster i a la parròquia de Sant Miquel. El límit era el camí de Bunyola.

⁵³ L'intent de substitució del topònim ja s'ha tractat en comunicacions anteriors.

En aquest sentit, la premsa esmenta el «templo de San José que se viene construyendo en la nueva barriada del mismo nombre, antes San Nicolau [sic]» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 1.285, 25 de juny de 1884, pàg. 1). La barreja de topònims persisteix: «[...] se celebró en la Indiotería, nuevo pueblo de S. José, la solemnidad aniversario... [...] No existe población todavía, [...]. Un pueblo todavía en embrión, [...]» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 1.598, 26 de juny de 1885, pàg. 3).

Els terrenys de l'església foren donats pel propietari de Son Nicolau, Joan Palou del Reguer i Miró (13 d'agost de 1826 - 30 de gener de 1916). La superfície cedida era de 67 àrees i 60 centiàrees (6.760 metres quadrats), amb un valor estimat de 300 pessetes (ADM III/11/11). La donació es fa gairebé en paral·lel als anuncis de la posada en venda de terres de Son Nicolau i pràcticament de tot l'extens patrimoni del seu propietari. D'aquesta manera, és possible afirmar que la construcció de l'església donà peu a la definició de noves parcel·les en venda, cap a llevant i xaloc del camí de Bunyola, amb expectatives de ser ocupades per nous habitatges i el consegüent increment de la població. Així, el mes de maig de 1882, un anunci de l'oferta de venda de Son Nicolau s'acompanya amb aquesta nota: «Advertencia. En atencion que dentro el prédio Son Nicolau, el vecindario construye una iglesia de cinco capillas por lado, se vende terreno para trastes de casas en pequeñas porciones á razon de un real y medio el metro» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 668, 19 de maig de 1882, pàg. 4). Els «trasts per a cases en petites porcions» s'han de cercar als actuals carrers de Sant Marc, Sant Lluç i Sant Mateu.

Les ofertes per vendre Son Nicolau i altres lots de terra continuen els mesos d'agost i setembre de 1884. El 6 de juliol de 1885, Joan Palou del Reguer i Miró vengué el nucli primitiu de Son Nicolau, amb les cases, al fabricant de dolços Antoni Esteva Oliver (†1931), per 30.000 pessetes.⁵⁴ L'any 1886 s'ofereixen en venda l'aparell de la tafona de Son Nicolau i dues porcions de terra. El gener de 1887 surten a la venda altres quatre peces de terra de pertinències de Son Nicolau: una de dotze quarterades, una altra d'una quarterada i mitja, una altra d'una quarterada i un quart i una altra de vint-i-cinc destres, «inmediato a la nueva iglesia de San José» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 2.140, 17 de gener de 1887, pàg. 4).

La primera de les quatre peces soltes, la de «dotze quarterades», és identificable amb *Son Nicolauet*,⁵⁵ segregada de Son Nicolau l'any 1872, a favor de Damià Miró i Roig de Lluís. Si a onze quarterades, dos quartons, tres horts i cinc destres se li suma, a ponent, «una porció [adjudicada a Margalida Miró i Roig de Lluís], de quatre quarterades, dos quartons, un hort i vint destres», la superfície total (unes setze quarterades) coincideix amb la franja paral·lela al camí de Bunyola, des del camí de Son Nicolau (inco-

54 Son Nicolau, amb les cases, tenia deu quarterades, tres quartons, un hort i setze destres. Confrontava, a tramuntana i a ponent, amb terres procedents de Son Nicolau; a migjorn, amb Can Mallol i un camí, i, a llevant, amb un camí adjunt al torrent Gros. Era travessada de nord a sud per un camí i per una síquia que hi anava paral·lela, que duia a Can Mallol les aigües de la font de Mestre Pere. Tenia dret d'aigua de la font, que la percebia, una setmana, des de la sortida del sol de divendres fins a la posta del sol del mateix dia, i la següent, des de la sortida del sol de divendres fins a la sortida del sol de dissabte. També tenia dret de circular pels camins de Son Nicolau, la Cabana i el que anava a l'església (RP7, 4.775, 1a) [extret de *Possessions de Palma*].

55 Mitjançant escriptura privada de 6 de maig de 1872, Damià Miró i Roig de Lluís fou reconegut successor a la substitució fideïcomissària ordenada per son pare, Joan Miró Ballester. En cobriment dels drets, s'adjudicà a Damià Miró i Roig de Lluís, entre altres béns, una porció de Son Nicolau, d'onze quarterades, dos quartons, tres horts i cinc destres, per valor de 9.630 escuts i 263 mil·lèsimes (24.075 pessetes i 67 cèntims). La peça de terra confrontava, a tramuntana, amb el camí de Bunyola; a migjorn i a llevant, amb el torrent del Pont d'Inca, i, a ponent, amb una porció adjudicada a la seva germana Margalida, de quatre quarterades, dos quartons, un hort i 20 destres. La resta de la possessió, amb les cases, amb una superfície de 31 quarterades, dos quartons i tres horts, estava exclosa de la substitució formulada per Joan Miró Ballester i fou adjudicada a Joan Palou del Reguer i Miró, com a fill primogènit d'Antònia Miró i Roig de Lluís (†1867), segons escriptura atorgada, el 9 de desembre de 1879, davant el notari Gregori Vicenç (RP7, 3.816, 1a). Damià Miró i Roig de Lluís morí, sense fills, el 3 de juliol de 1874. Les seves hereves, Caterina Vaquer i Caterina i Joana Gelabert, amb intervenció de Joan Carbonell, feren lliurament a Joan Palou del Reguer i Miró dels béns adjudicats a Margalida Miró i de la porció de Son Nicolau que s'havia adjudicat a Damià Miró, en cobriment de la substitució ordenada per Joan Miró Ballester, a la qual Joan Palou del Reguer i Miró succeí com a fill legítim d'Antònia Miró i Roig de Lluís (RP7, 3.816: 1a, 3a). Després d'un llarg plet, per sentència del Tribunal Suprem, de 22 d'abril de 1889, la porció de Son Nicolau d'11 quarterades, dos quartons, tres horts i cinc destres, valorada en 24.075 pessetes i 67 cèntims, quedà adjudicada a favor dels germans Palou del Reguer i Miró, segons escriptura atorgada, el 13 de març de 1906, davant el notari Joan Palou i Coll (id.: 11a) [extret de *Possessions de Palma*].

ses les finques de Belldeport i de Cas Solleric) fins al torrent Gros.⁵⁶ La segona, la «d'una quarterada i mitja», potser correspon a la peça situada entre l'actual camí Nou i el camí de Son Nicolau (inclou la finca de Cas Sellerer) fins a Son Nicolau.⁵⁷ La tercera i la quarta peces, «d'una quarterada i un quart i una altra de 25 destres», no s'han pogut identificar, però per la seva «immediatesa a l'església» s'haurien d'ubicar a migjorn de l'església cap al camí Nou (potser incloent-hi l'antic Can Balaguer [?], ara ocupat per habitatges de nova planta).⁵⁸ Totes aquestes parcel·les i els terrenys, procedents de Son Nicolau, amb les cases de la possessió, se situen entre el camí de Bunyola i el torrent Gros i l'actual autopista Palma-Inca i han quedat, després, integrades a sa Indioteria.

El «nom» del «nou poble» o de la «nova barriada» de Sant Josep arriba a traslladar-se als registres estadístics oficials per referir-se al grup de cases dels voltants de l'església. Un exemple és la referència a la direcció del nou col·legi de les religioses agustines: «Ídem de Ntra. Sra. de la Consolación (niñas), directora Dª Catalina Busquets Oliver, Palma, caserío de S. José (Indioteria)» (*El magisterio balear: periódico de primera enseñanza*, núm. 10, 9 de març de 1907, pàg. 7). Al *Nomenclátor* de 1920, hi figura el «caserío de Son Nicolau o San José», segregat de sa Indioteria. El *Nomenclátor* de 1930, també separat de sa Indioteria, identifica novament el «caserío de Son Nicolau o San José».

En resum, les dificultats per acabar d'adoptar un nom de lloc definitiu per a tota l'àrea de sa Indioteria es poden entendre pel fet de la inexistència d'un topònim previ que hagi predominat, però també, en particular, pel reduït nombre de famílies que formaven el col·lectiu humà, disseminat en habitatges dispersos. Unes circumstàncies que són evidents sobretot durant la primera meitat del segle XIX.⁵⁹

Dels «indioters» a «sa Indioteria»

Els diferents barris del terme de Palma es van definint i diferenciant d'una manera gradual amb el pas del temps. Un «estat» dels quarters i barris, de l'Ajuntament de Palma, de l'any 1822, enumera tan sols tres barris pel seu nom, més tres districtes parroquials, tots situats en el terme, extramurs, de la ciutat: «16 Término. / Barrio de Sta. Catalina y Bonanova / Id. de la Vileta / Id. de San Jayme / Id. de San Miguel / Id. de Sta. Eulalia» (*Diario constitucional, político y mercantil de Palma*, núm. 30, 30 de juliol de 1822, pàg. 4). En un altre «estat» dels quarters i barris de Palma, datat el 27 de febrer de 1837, hi figuren quatre barris pel seu nom, més tres districtes parroquials, en el terme: «16 Término. / Barrio de Sta. Catalina / Idem de la Bonanova / Idem de la Vileta / Idem del Secà de la Real / Idem de S. Jaime / Idem de S. Miguel / Idem de

56 Per una part, és possible que l'any 1890 la «porció de quatre quarterades i dos quartons» tingui a veure amb aquest anunci: «Se vende una porción de tierra en la Indioteria de cuatro cuarteradas de tierra de extensión, con 24 horas de agua en Son Nicolau de agua de Cas Frares» (*El isleño: periódico científico, industrial, comercial y literario*, núm. 11.118, 29 d'octubre de 1890, pàg. 4). Per altra part, és molt probable que, anys més tard (novembre de 1895), tot el conjunt de «Son Nicolauet» més la «porció de quatre quarterades i dos quartons» tingui relació amb aquest altre anunci: «Terreno. / Se vende una porción de 16 cuarteradas con derecho de agua semanal. Dicho terreno sirve para naranjal y demás árboles frutales. Está en el término de Palma, lindante con la carretera de Buñola, y tanto se vende en grupo como en lotes, y lo mismo se cede con el pago de una vez como á plazos. Darán razón en la fonda de Europa y en el predio Sa Cabana, lindante con dicho terreno». (*Heraldo de Baleares: diario independiente*, núm. 401, 5 de novembre de 1895, pàg. 4). L'avis es repeteix el gener de 1896: «Venta / De diez y seis cuarteradas de terreno plantado de almendral y frutales, con derecho de agua semanal y un "trast" para casas de 300 metros de superficie delante la iglesia nueva de San José en el término de Palma, lindante con la carretera vieja de Buñola; tanto se vende en grupo como á lotes y el pago de su valor, lo mismo á plazos como al contado. / Darán razón en el predio "La Cabaña", lindante con dicho terreno» (*Las Baleares: diario republicano*, núm. 1.384, 18 de gener de 1896, pàg. 4).

57 La peça de terra potser té a veure amb aquest anunci de 1888: «Ventas. / Se desea vender [...] una cuarterada y media en el término de Palma; y 25 destres confinantes con la plaza de la iglesia nueva de la Indioteria / Darán razón en la fonda de Europa» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 2.570, 18 de maig de 1888, pàg. 4).

58 Immediatament a migjorn, una altra possibilitat –sense conèixer detalls de la compravenda– seria cercar-hi la procedència de la finca de Can Caragol Nou, a tocar de l'autopista Palma-Inca.

59 Segons una nota de premsa posterior, era «un vecindario pobre y reducido» (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 1.285, 25 de juny de 1884, pàg. 1).

Sta. Eulalia» (*Diario constitucional de Palma de Mallorca*, núm. 80, 21 de març de 1837, pàg. 8). El terme de la parròquia de Sant Jaume és situable majorment a la zona de Son Sardina; el de la parròquia de Sant Miquel, al pla de Sant Jordi, i el de la parròquia de Santa Eulàlia, a la zona de les Enramades.

Per resseguir el camí que ha fet el nom actual de sa Indioteria des dels seus orígens, se'ns obre un ventall de possibilitats ampli, amb diverses variants: «Indioters», «barri dels Indioters», «els Indioters», «Cals Indioters», «Pla dels Indioters», «Pla de sa Indioteria» i «sa Indioteria».

Entrat el segle XIX, l'itinerari comença els anys 1830-1832, quan el conjunt de propietats disperses es defineix per primera vegada amb el topònim «*Barrio dels Andioters*» [sic], un precedent del nom de sa Indioteria. Els documents són dues relacions de propietats, encapçalades pel nom «*Barrio dels Andioters*» [sic], situades a la parròquia de Sant Jaume del terme de Palma (AMP FP 359/8, s/f). La primera relació està datada el 10 de desembre de 1830 i la segona, el 13 de gener de 1832. Hi consten fins a quaranta-cinc propietats, ordenades amb un sentit itinerant de caràcter circular, que s'han de situar dins els límits formats pel camí dels Reis – polígon de Son Castelló – camí de Bunyola – torrent Gros.

Seguidament, un altre llistat de propietats, de l'any 1836, està encapçalat pel nom «*Andiotes*» [sic] (f. 54v), que hem d'interpretar com «[Barri dels] Indioters». L'any 1841, es repeteix l'encapçalament amb el terme «*Andiotes*» [sic] (AMP FP 936/2, f. 58 i ss.). En realitat, el terme «Indioters» correspon al gentilici.

Uns anys més endavant, s'usa la forma «els Indioters» («*los Endiotés*» [sic]), que també seria una aplicació del gentilici. El 12 d'agost de 1848, la Diputació Provincial presentà una súplica al govern de Madrid per demanar la rebaixa de la tarifa de la contribució de consums assignada a la ciutat de Palma. Tot el text de l'exposició adopta un to llastimer i per inspirar compassió; en concret, quan diferencia els habitants de la ciutat i els del terme:

«[...] *La población del casco de Palma, la población encerrada en las murallas solo asciende á 7618 vecinos, [...]. No hay duda que reuniéndose la que hay esparcida en el término y sube á 1770 vecinos llega á los 8001, [...], pero según los sanos principios no han de influir en el derecho de consumos de la capital los habitantes del campo que por sus costumbres y pobreza ninguna comodidad gozan. No se han de tener en cuenta los que viven en el arraval de Santa Catalina, gente pobre, pescadores y jornaleros que no pueden vivir en la ciudad; en las aldeas y lugares de la Vileta y Son Sardina, en las reuniones de casas de la Bonanova, del plá de ne Tesa, de los Endiotés, del molinar de Levante y en esa multitud de casas y predios esparramados, gentes que no comen carne, ni beben vino más que alguna fiesta y que no gastan apenas aceite para condimentar sus malos legumbres. No es este el espíritu del derecho de consumos que quiere y debe afectar principalmente á las personas ricas y de comodidades, al clero, militares, empleados y forasteros que nada pagan por su bien estar. [...]*» (*El Genio de la Libertad: periódico de la tarde*, núm. 201, 30 d'agost de 1848, pàg. 3; *El Balear: periódico de la tarde*, núm. 79, 31 d'agost de 1848, pàg. 3).

Com hem pogut comprovar, igual que altres indrets (la Bonanova, el Pla de na Tesa o el Molinar), «els Indioters» («*los Endiotés*») es defineix com una «*reunión de casas*». No ens estendrem en comentaris sobre les consideracions que es fan dels habitants dels afores de Ciutat.

Encara l'any 1861, en un escrit similar a l'anterior, sobre el mateix assumpte, però amb un to més irònic, s'empra la forma «els Indioters» («*Els Andiotes*» [sic]):

«[...] *Variacion primera. Palma no tenia 8.000 vecinos: pagaba por esta falta, como de tercera categoria. [...] Aun mas conviene que sea mucha para demostrar al gobierno de S. M. que Palma es algo. Palma es un puerto; y puerto y Palma serán tambien de hoy mas, los pueblos de Génova, La Bonanova, Son Rapiña, Son Serra, La*

Vileta, Son Sardina, Els andiotés, y el Prat de Son Jordi, por mas que disten muchos de ellos una legua del puerto y de Palma.

»[...] *Variacion segunda. Alegraos vecinos, alegraos ciudadanos, alegraos payeses del término que habeis sido ciudadanizados. [...].*

»[...] *Somos la décima capital de la nacion, gracias á nuestros vecinos los andiotés, los sardinenses, los vileteros, los genoveses, los rapiñeros, y comparsa. Alegrémonos ya valemos algo. El año que sigue valdrémos mas, porque pagarémos mas».*⁶⁰

Mentrestant, durant les dècades de 1840 i 1850, s'havien anat configurant noves formes del topònim:

- a. El «Pla dels Indioters». El gener de 1846, es registren terres al «Pla dels Endiotés» [sic] (AMP AH 1972/1, f. 14). Igualment, el 2 d'agost de 1853, una peça de terra al «*lugar llamado Pla des Endiotes*» [sic] (ARM ERC 1124, f. 344). Fins i tot, la forma «*Plá d'els Indioters (paveros)*» [sic] és la incorporada al *Nomenclátor* oficial d'Espanya de 1860.
- b. «sa Indioteria». Ja hem esmentat abans l'anunci de premsa amb l'oferta d'una dida «*en su casa conocida por cas Chamarró, cerca el predio Son Nicolau, sito en la Indioteria*», de juny del 1849. Aquesta senzilla nota és la primera referència coneguda de la forma actual del topònim.
- c. «Cals Indioters». Un altre anunci de premsa –ja citat– amb l'oferiment d'una dida, «*en su casa que la tiene detrás de son Nicolau, en cas Indiotés*», de desembre de 1850, és també la data més antiga que hem documentat «Cals Indioters», una nom que es trasllada als protocols notariais, com, per exemple, «*pago Cals Andiotés*» [sic], segons escriptura de compravenda de 12 de maig de 1877, del notari Guillem Sancho de Palma.

Cap a final del segle XVIII, els indiots eren una espècie complementària de la cria domèstica d'aviram, però que generava bons rendiments. L'existència de famílies que criaven indiots és a l'origen del qualificatiu «indioters».⁶¹ De fet, «els Indioters» seria la primera denominació per al col·lectiu, juntament amb «Cals Indioters» i «sa Indioteria». Totes són formes genuïnament sorgides de les arrels més populars.

Durant la segona meitat del segle XIX es documenta una altra forma toponímica, el «Pla de sa Indioteria». L'arxiduc Lluís Salvador Iloa les excel·lències de les patates del «Pla de S'Indioteria» [sic] entre les millors de Mallorca (edició 1982-1993, V: 330-331). Així mateix, l'any 1882, Pere d'Alcàntara Penya usa el nom «es plá de s'Indioteria» [sic] (*L'Ignorancia*, núm. 186, 30 de desembre de 1882, pàg. 3).

Finalment, totes les formes o variants, que sens dubte provenen d'una mateixa arrel i que responen a una seqüència de caràcter evolutiu, conflueixen cap a la denominació definitiva de «sa Indioteria», que s'ha documentat des de juny del 1849, però que es consolida a partir de l'any 1869: «*la Indioteria*», el «*barrio de la Indioteria*» o «*el lugar llamado la Indioteria*» (AMP, Lligall 1738, XIX), o «*suburbio la Indioteria*».

Per altra part, les dècades de 1860 i de 1870 són un moment important en la consolidació de l'estructura territorial i humana del barri. Quant al nom de la barriada, la denominació de sa Indioteria apareix perfectament definida entre els anys 1869 i 1879, quan el topònim actual sa Indioteria és clarament assumit de manera col·lectiva.

60 *La Charanga. Enciclopedia Pintoresca de Historia, Literatura, Teatros, Modas y Chismografía. Escrita en prosa y verso por una sociedad de músicos (de oído) bajo la dirección de un sordo (principal redactor)*, núm. 24 (única edición), 11 d'agost de 1861. Palma: Imprenta palmesana á cargo de la redacción de la Charanga.

61 Un altre lloc on la cria d'indiots fou molt emblemàtica és el poble de Llorito. A Sant Joan s'ha recollit el renom «indioters», aplicat als seus veïns lloritans. Vegeu Rubí Sastre, Maria Magdalena (2013). *Malnoms col·lectius i dites populars dels pobles de la Pla de Mallorca*. A: *XXIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, 139-147.

Per recapitular, s’han reunit en un quadre les diverses formes –amb una multitud de grafies– i les datacions, que resumeixen l’evolució del topònim.

	Forma	Grafia	Datació
1	Barri dels Indioters	<i>Barrio dels Andiotés</i>	1830, 1832
2	Indioters	<i>Andiotes, Andiotés</i>	1836, 1841
3	Els Indioters	<i>los Endiotés, Els andiotés</i>	1848, 1861
4	Cals Indioters	<i>Cas Indiotés, Cals Andiotés</i>	1850, 1877
5	Pla dels Indioters	<i>Pla dels Endiotés, Pla des Endiotes, Plá d’els Indioters (paveros)</i>	1846, 1853, 1860
6	Pla de sa Indioteria	<i>Pla de S’Indioteria, es plá de s’Indioteria</i>	1882
7	Sa Indioteria	<i>la Indioteria, Endioteria, s’Endioteria, Andioteria, s’Andioteria, Indioteria, s’Indioteria</i>	1849, 1869-

Sa Bomba (de «sa Bombarda» a «sa Bomba»)

Un cas específic i força enigmàtic és el nom de la propietat de *sa Bomba*, que, essent una de les més antigues de la barriada, té un topònim l’origen del qual ens és desconegut i no és gaire clar, encara que no ha mancat algun intent d’interpretació fàcil. Com aquella que faria referència –improbable– a una màquina per elevar aigua. O alguna altra teoria –molt més peregrina– segons la qual hi hauria caigut una bomba durant la guerra civil, per explicar un nom documentat des del segle XIX (!!!). Ara, a tall d’hipòtesi, volem presentar una nova proposta, només a tall d’elucubració (potser també errada), en un intent de fer concordar la toponímia documentada i el context històric.

Una primera denominació toponímica d’aquesta propietat fou «Cas Menescal». El 22 de febrer de 1711, Miquel Oliver, ferrer i manescal, i Anna Ferrer, cònjuges, venen a Gabriel Aguiló Cortès, negociant, fill de Pere Joan, botiguer, un rafal de setze quarterades i mitja de terra (ARM ERC 1130, f. 48). És a partir de la venda efectuada a Gabriel Rafel Aguiló Cortès (†2 d’agost de 1735), en plena guerra de Successió espanyola, quan cal cercar la substitució del topònim de «Cas Menescal» pel de «sa Bombarda» i seguidament per «sa Bomba», fins a l’actualitat.

Una bombarda era una antiga peça d’artilleria, relativament curta i de boca molt ampla, que tirava botes de pedra i de ferro de grans dimensions, i hi havia diverses classes de bombardes. El mot també podria referir-se al projectil tirat amb la dita peça d’artilleria. El DCVB descarta l’aparent derivat de «bomba», tot recollint que, segons Corominas, bombarda ve de lombarda, «peça procedent de Lombardia».

Si hom accepta el nom bombarda com a denominació genèrica de les antigues peces d’artilleria i si hom se situa a principi del segle XVIII, seria possible recórrer a les vicissituds de la guerra de Successió espanyola a Mallorca, a la formació d’un cordó defensiu als afores de la ciutat de Palma i a les accions bèl·liques prèvies a la capitulació de la ciutat.

A principi de l’any 1715, es duen a terme preparatius de guerra, amb moviment de tropes, d’armament, artilleria, municions i provisions. Dia 27 de febrer, el virrei de Mallorca ordenà desallotjar les cases als habitants dels ravals de la Porta de Jesús, Pintada i de Sant Antoni, com a mesura indispensable «*para poner á la capital en completo estado de defensa, en vista de los temores de la próxima invasión*» (Campa-

ner, 1881: 496).⁶² Dia 6 de març, es remeteren vuit canons a la possessió de Santa Ponça, on es construí una fortificació. Dia 12 de març, fou ordenat als habitants del raval de Santa Catalina que evacuessin les cases, tot i que, finalment, els fou permès «*cercar el susodicho barrio con un parapeto que edificaron para su defensa*» (Campaner, 1881: 497).

Arran de la invasió de les tropes borbòniques, hi havia activitat bèl·lica a la perifèria de Palma, en part situable prop o en el pla de Son Fuster i en el pla de Sant Llorenç. Dia 26 de juny de 1715, «*el ejército invasor cercó la ciudad desde la fortaleza de Levante (sic) hasta Son Rosiñol, junto á el Real, situándose el cuartel General en Son Forteza*». Entre d'altres aspectes, dia 29 de juny, una bala disparada pels artillers mallorquins «*fué á dar en la estancia del predio Son Forteza, en que comía el General sitiador: veíase aún este proyectil en 1796*» (Campaner, 1881: 501).

En aquelles circumstàncies, si ens situam a l'indret de sa Bomba,⁶³ ens podem demanar: podria haver-se situat un punt d'atac o de defensa proper a l'entrada al terme de Palma pel camí de Bunyola, una vegada superat el pont del torrent Gros? Podria haver-s'hi instal·lat una peça d'artilleria (una bombarda o un morter)? Podria haver-hi caigut un projectil? No tenim cap resposta que no sigui una especulació.

Cal dir que el nom de «sa Bombarda» no es documenta de manera immediata. El 3 de juny de 1718, Gabriel Rafel Aguiló Cortès, negociant, fill de Pere Joan, botiguer, capbrevava un rafal de setze quarterades i mitja de terra (ARM ERC 1130, f. 48). No hi ha cap constància del topònim. El 4 d'abril de 1737, la propietat encara mantenia el nom de Cas Manescal, quan el podem identificar amb les confrontes el rafal de Son Castelló: «*Afronta [...], y de altre ab diferents stablidors, y ab Rafalet de Gabriel Aguiló anomenat cal Menescal*» (ADM 21/9/14, f. 13-14).

S'ha d'esperar encara una trentena d'anys més per documentar «sa Bombarda». A l'inventari dels béns immobles d'Elionor Aguiló (29 de juny de 1770) hi consta la propietat de «la Bombarda» [sic], valorada en 3.200 lliures, segons una estimació de maig de 1767, feta a la mort d'Elionor Aguiló (Porqueres, Riera, 2004: 101-102).⁶⁴ A partir de 1767, després de la mort de la seva esposa, Domingo Cortès figura com a propietari de les terres. El 1773, a la parròquia de Sant Jaume, es documenta «Se Bunbarde» [sic], propietat de Domingo Bosa [sic] (Juan, 1978: 417).⁶⁵ L'any 1784, el topònim és «La Bombarda» (ARM SEMAP 35/34).

Una altra possibilitat és decantar-se pel significat de «bombarda» com un veler o un vaixell de guerra armat. Quan es tracta de la família dels Aguiló o de Domingo Cortès i Cortès (1732-1796), Bossa, estam parlant d'uns dels comerciants més rics de Mallorca. En aquest cas, la hipòtesi –amb interrogant– és si el nom d'una embarcació té a veure amb la faceta d'armadors de naus dels propietaris.⁶⁶

Amb el pas del temps, l'any 1800, es produeix un punt d'inflexió, perquè es documenten les dues formes del topònim:

- a. La primera referència a sa Bomba: «Se Bomba – Gabl. Caneves Soltero», a un padró de la parròquia de Sant Jaume, datat el 19 d'abril de 1800 (AMP FP 68/1, s/f).
- b. Altrament, el 7 d'agost de 1800, encara es registra el topònim de sa Bombarda: «*El integro Predio la Bombarda [sic] de tenor de diez y seis quardas. tres Cortones y 3 huertos de tierra propio de Domingo Cortez*» (ARM ERC 1158).

62 Campaner y Fuertes, Álvaro (1881). *Cronicón Mayoricense*. Palma: Establecimiento Tipográfico de Juan Colomar y Salas, editor.

63 Estam parlant de poc més de dos mil metres de distància en línia recta fins a Son Fortesa i fins a Son Rossinyol-la Real.

64 Porqueres, Enric; Riera, Francesc (2004). *Xuetes, nobles i capellans (segles XVII-XVIII)*. Palma: Leonard Muntaner, Editor (Refaubetx; 20).

65 Juan Vidal, José (1978). «Dos inventarios sobre los predios de Mallorca del siglo XVIII». A: *Fontes Rerum Balearium*, II (2), 373-432.

66 Parlam d'una finca que se situa a poc més de cinc quilòmetres de la mar en línia recta.

A partir de l'any 1800, el nom de «sa Bomba» pren volada, essent el més usat (documentat els anys 1800, 1807, 1813, de 1816 a 1818, 1826, de 1829 a 1834, 1836, 1838, 1843, de 1851 a 1854, 1856, 1857 i 1885). En nom de «sa Bombarda» es manté a la documentació, però amb menys presència (els anys 1800, 1829 i 1835).

En definitiva, respecte de l'origen històric del topònim «sa Bomba» només en podem presentar una elucubració, perquè, en realitat, se n'ignora la possible procedència. No obstant, les proves documentals demostren que primer fou «sa Bombarda» i seguidament «sa Bomba».

Per això, des d'un punt de vista lingüístic, la nostra proposta se centra en la hipòtesi que un primer topònim de «sa Bombarda» esdevé «sa Bomba», produint-se la pèrdua de la darrera síl·laba al final de paraula. En conseqüència, «sa Bomba» seria una forma apocopada de «sa Bombarda».

Com és lògic, aquesta evolució no s'ha produït en tots els casos, ja que el nom «Bombarda» s'ha mantingut en el puig de sa Bombarda (a Valldemossa) o en el cantó de sa Bombarda (a Lluçmajor). En canvi, el camí de sa Bomba (Marratxi) sí que sembla derivar d'un enginy per treure aigua.

Sa Midoneria

Les midoneries responien a una sèrie de característiques: en general, estaven localitzades fora de les poblacions, als afores dels nuclis urbans, perquè era una activitat considerada insalubre i perillosa per a la salut, que generava aigües brutes, residus i males olors; havien de disposar d'aigua i no requerien ni grans instal·lacions ni gaire mà d'obra. El midó era un producte que, a més de ser emprat en el mercat local, també es destinava a l'exportació.

El 16 de juliol de 1849, per ordre del batlle de Palma, «*los fabricantes de almidones no pueden tener aguas corrompidas*» (*El genio de la libertad: periódico de la tarde*, núm. 169, 17 de juliol de 1849, pàg. 4). L'any 1851, es posa de manifest la insalubritat de les aigües brutes i, en particular, l'abocament de residus de les fàbriques de midó del carrer dels Oms de Ciutat.⁶⁷

«*Van desarrollándose las calenturas intermitentes que de algun tiempo á esta parte se han advertido en esta capital, y á ello contribuye sin duda el ningun aseo que se nota en sus calles y los abusos que cometen muchos de sus vecinos, arrojando aguas sucias, que en breve se corrompen, exhalando un olor pestilente, bastante para quebrantar la mejor salud.*

«*Una de las calles en que al parecer son mas frecuentes y mas constantes dichas calenturas es la de los Olmos, donde ademas de la acequia que la recorre, la que despide siempre emanaciones nocivas, tiene en sus inmediaciones algunos algibes y tiene tambien algunas fábricas de almidon y de otros artículos, cuyos desperdicios son echados de noche al conducto público que existe sin cubrir.*

«*[...]. Deseamos que en este año no sea asi, y escitamos el celo de la autoridad municipal, para que procure remover desde luego las causas de insalubridad que hemos apuntado, y las demas que puedan existir (Balear del iº)*» (*Suplemento al Diario de Palma de Mallorca. Propagador Revista Balear*, núm. 31, 6 d'agost de 1851, pàg. 5).

El 5 d'agost de 1854, a causa del perill que representava l'expansió del «*cólera-morbo-asiático*», el governador interí de les Balears, Josep Miquel Trias, dictà una sèrie de disposicions relatives a la higiene i a la salut pública, entre les quals: «*7.º Se prohíbe igualmente hasta nueva orden las fábricas de almidon que existan en las poblaciones*» (*El Genio de la libertad*, núm. 189, 5 d'agost de 1854, pàg. 2).

⁶⁷ Al carrer dels Oms també hi havia hagut alguna fàbrica de paper.

El 19 d'abril de 1861, un ban del batlle de Palma, sobre mesures higièniques i de salut pública, prohibí «Fabricar almidón á no ser en los sitios contiguos á la muralla, pero con la obligación de tenerse bien tapados los sumideros y tinajas» (*Diario de Palma*, núm. 112, 22 d'abril de 1861, pàg. 4).

Una descripció de les midoneries del segle XIX és la de l'obra de l'arxiduc Lluís Salvador:

«[...] en Palma hay 12 fábricas de almidón, la mayoría sitas en los alrededores de la capital; en Inca hay otras tres. Podemos distinguir dos clases: las grandes, que por lo común dan ocupación a un hombre, tres mujeres y dos animales de tiro. Éstos últimos, caballos o asnos, van relevándose de modo que puedan trabajar durante 12 horas diarias. Una fábrica de este tipo produce 200 kg de almidón por día, siendo así que de un hectólitro de trigo se obtienen normalmente 54 kg. Por lo que hace a las fábricas de segunda clase, suelen ocupar sólo a un hombre, una mujer y un animal, generalmente un asno, y cuya producción se limita a 60 kg de almidón diarios. Buena parte del almidón fabricado se consume en la propia isla, pero también se exporta a Cuba y Puerto Rico y ocasionalmente a Menorca». (Archiduque, edició 1982-1993, VI: 658).

En acabar l'any 1892, el Govern Civil publicà una circular per prevenir la diftèria: «Igualmente deben ejercer continua vigilancia en los establecimientos é industrias reputadas insalubres como son mataderos, lavaderos, fábricas de almidón, de curtidos etc., haciendo cumplir los reglamentos de policía sanitaria» (*El noticiero balear: diario de avisos y noticias*, núm. 599, 29 de desembre de 1892, pàg. 2). Encara l'any 1898, es produïen queixes –en to satíric– en relació amb els passeigs per la Ciutat: «[...] s'hi respira s'ayre empestat per ses emanacions de Palma. De manera que mos passetjám en l'ayre respirant les olors de bugaderies, adobarries, midonaries, matadero, etc.» (*Mallorca Dominical: revista bilingüe*, núm. 84, 11 de setembre de 1898, pàg. 2).

El 4 d'abril de 1899, el Governador Civil i el batlle de Palma decidiren adoptar «enérgicas medidas sanitarias, [...] obligando a los propietarios de fábricas, almidonerías y coladurías que mantengan perfectamente limpios sus depósitos de agua, cuyo encharcamiento pueda perjudicar la salud del vecindario». (Llabrés Bernal, J.; Pou Muntaner, J. (Ed. 2012). *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*. Palma: Societat Arqueològica Luliana (esal #1)).

A sa Indioteria, en un context eminentment agrari, «sa Midoneria» és un dels únics topònims que aporta indicis d'una activitat industrial. És una propietat situada al camí de na Cerdana, prop de sa Bomba i del seu antic molí de vent. La ubicació de «sa Midoneria» –a uns quatre quilòmetres del centre de Palma– s'ajustava a les condicions generals: situada als afores de Ciutat. El recorregut de la síquia de na Cerdana és una altra raó per a la seva localització, ja que tenia coberta la necessitat de disposar d'aigua, la qual cosa explica l'existència de fins a cinc cisternes. Probablement, era una fàbrica modesta amb pocs treballadors. Si les matèries primeres havien de ser cereals, blat de les índies o patata,⁶⁸ potser podien recórrer a la producció local.

«Sa Midoneria» és un topònim ben conegut. La configuració de la finca mare –més gran que l'actual– prové de dues adquisicions fetes per Josepa Sastre a Miquel Palmer, en acta de 31 d'agost de 1857, i a Guillem Palmer, en acta d'1 de setembre de 1857. Si més no en part, les terres i cases provenen de Can Caragol de baix i de Can Caragol petit, dues propietats documentades als padrons de 1851 (AMP FP 675, f. 158v) i de 1852 (AMP LN 2076, f. 172v).

Així, el 4 de setembre de 1857, Josepa Sastre, esposa de Pau Martorell, filla de Josep i de Margarita Aloy, posseïa la «cuarta parte del vertiente de la casa y tierra de la parte de Poniente llamada Can Caragol, ó sea la octava parte de la íntegra finca, que confrontava amb la Bomba y con la otra tierra y casa de las mismas pertenencias». La comprà a Miquel Palmer, en acta de 31 d'agost de 1857 (ARM ERC 1124, f. 459).

68 Segons la publicitat de l'època, el millor midó era el fabricat únicament de blat, sense cap classe de mescla: «Está perfectamente probado que á la mayor parte de los almidones se le mezcla la fécula de parata, cuya mezcla perjudica considerablemente la ropa en que se emplea» (Peña, Pedro de A. [1891] *Guía manual de las Islas Baleares. Con Indicador Comercial*. Palma: Librería de J. Tous-Editor, pàg. 36 [588]).

El mateix dia, 4 de setembre de 1857, Josepa Sastre, esposa de Pau Martorell, filla de Josep i de Margarita Aloy, posseïa «*el tendido ó la trasera de la casa rustica denominada Can Caragol, más la mitad a la parte de Levante de la tierra de la misma propiedad y ademas la parte que corresponde a Guillermo Palmer por sucesion intestada de su hijo Guillermo*», que confrontava amb terra de Melcior Carrió, amb la de la Bomba, amb la síquia de na Cerdana «*y con la restante casa y tierra*». La comprà a Guillem Palmer, en acta d'1 de setembre de 1857 (ARM ERC 1124, f. 459).

Per les característiques de la producció, la fabrica de midó i la botiga de venda es localitzaven a indrets diferents. Com veurem, el dubte és saber si els propietaris de la fàbrica de midó de sa Indioteria tenien la botiga al carrer del Sindicat o al carrer dels Oms de Ciutat. També és possible especular que l'adquisició de la finca a sa Indioteria servís per traslladar-hi la fàbrica, abans potser situada al carrer dels Oms. Els motius podrien relacionar-se amb les esmentades notes de premsa sobre les queixes de 6 d'agost de 1851 i les prohibicions de 5 d'agost de 1854 i de 19 d'abril de 1861.

L'any 1886, l'*Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administración*, sota l'epígraf *Almidón (Fábricas de)*, entre altres titulars a Palma, en registra dos a la mateixa adreça: «*Coll y Gimeno (José), Olmos, 94 i Martorell (Pablo), Olmos, 94*». ⁶⁹ En canvi, l'any 1891, la *Guia de les Balears* de Pere d'Alcàntara Penya, sota l'epígraf *Almidón (Fábrica de)*, registra un únic titular a l'adreça esmentada: *Martorell Pablo, Olmos, 94* (Peña, Pedro de A. [1891] *Guía manual de las Islas Baleares. Con Indicador Comercial*. Palma: Librería de J. Tous-Editor. Pàg. 133).

No obstant això, algunes referències posteriors ens permeten situar la botiga al carrer del Sindicat de Ciutat, com podríem reconèixer en aquesta nota de premsa de 1889: «*[...] Informarán en la calle del Sindicato casa del patrón Pablo,⁷⁰ tienda de almidón*» (*El isleño: periódico científico, industrial, comercial y literario*, núm. 10.691, 3 de juny de 1889, pàg. 4).

Així, el primer titular del negoci de la fàbrica de midó de sa Indioteria era Pau Martorell (1886, 1889 [?] i 1891). L'any 1894, qui regentava la producció de midó era Miquel Martorell Sastre (†desembre de 1911), fill de Pau Martorell i de Josepa Sastre: «*don Miquel Martorell, conocido fabricante de almidón de la calle del Sindicato*» (*El isleño: periódico científico, industrial, comercial y literario*, núm. 12.184, 26 de maig de 1894, pàg. 3). L'any 1898, entre altres productors de midó, Miquel Martorell donava dues caixes de midó per a una tómbola (*El isleño: periódico científico, industrial, comercial y literario*, núm. 13.395, 27 de juny de 1898, pàg. 3; *La Unión Republicana*, núm. 626, 30 de juny de 1898, pàg. 3). Altra vegada, l'any 1905, Miquel Martorell regalava una caixa de midó per a una tómbola de la Creu Roja (*El Noticiero*, núm. 192, 14 de febrer de 1905, pàg. 3).

Si bé totes les característiques de «sa Midoneria» concordaven, no hi havíem documentat l'activitat de la fàbrica de midó ni tampoc sabíem quan havia començat. Paradoxalment, i de manera impensada, en poguérem certificar l'activitat a final dels anys 1911 i 1912, a través de diverses notes de defunció, del pare i d'un fill de 24 anys (morts amb un any de diferència) de la família propietària:⁷¹

a.1 [desembre de 1911]. Quant al pare: «*En su fabrica del caserio de la indioteria ha fallecido D. Miguel Martorell Sastre...*» (*La tarde: diario independiente, de noticias y avisos*, núm. 2.784, 30 de desembre de 1911, pàg. 2).

a.2 [desembre de 1911]: «*La pasada semana falleció en su fabrica de la Indioteria D. Miguel Martorell, padre de...*» (*El magisterio balear: periódico de primera enseñanza*, núm. 1, 6 de gener de 1912, pàg. 9).

69 *Anuario del comercio, de la industria, de la magistratura y de la administración*. 1886, núm. 13 [7. Balears], pàg. 750. Consultable a: <<http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0005065031&search=&lang=es>>.

70 Sense conèixer-ne més detalls, el dia 1 de juny de 1886, la premsa publicà la necrològica de Pau Martorell i Bordoy, *Patró Pau* (*El Áncora: diario católico popular de las Baleares*, núm. 1.954, pàg. 3).

71 S'han obviat alguns noms i llinatges de les dues necrològiques.

b.1 [desembre de 1912]. Quant al fill: «[...] fallecido a la edad de 24 años [...] Dirigia el finado una importante fabrica de almidones en la Indioteria...» (*El magisterio balear: periódico de primera enseñanza*, núm. 50, 14 de desembre de 1912, pàg. 6; *La región*, núm. 280, 16 de desembre de 1912, pàg. 2).

És possible que la fatalitat de la defunció del pare i d'un fill jove acceleràs el final de la producció de midó, que hem pogut documentar fins a l'any 1912, encara que hauria començat anys abans. Les terres i les antigues cases i instal·lacions han patit diverses remodelacions, però es manté el topònim.

El mes de juny de 2003, l'Associació Jovent-Segle XXI comprà el solar per destinar-lo a activitats de caràcter cívic. Actualment, des de final de 2012, acull el Casal de barri Jovent, un centre dedicat a serveis i assistència a col·lectius amb dificultats socials i econòmiques, a la prevenció socioeducativa, el desenvolupament social, cultural, esportiu i d'oci, i a la promoció de la vida associativa (disposa d'aules, jardí d'infants, piscina, bar, etc.).

El camí Roig

El camí Roig començava al camí de Sóller i arribava al camí de Bunyola, una vegada superada la síquia de na Cerdana. Actualment, des de la carretera de Sóller coincideix amb el carrer de Sant Francesc de Sales. El camí conserva el nom a sa Indioteria, des del polígon de Son Castelló fins al camí de na Cerdana.

És probable que prengué el nom del propietari de Son Hug, el magnífic Bernadí Roig, donzell, que capbreuà el rafal el 4 de març de 1517. L'any 1578, se cita com a confronta del rafal de Son Hug (ARM D-1251, f. 144), establert per Antoni Mir i Jerònia Roig a Hug de Berard i Armadans, el 9 d'abril de 1582. També se cita com a confronta de Son Hug els anys 1685 i 1817 (extret de *Possessions de Palma*). Segons un capbreu de 10 de setembre de 1834, una de les confrontes del «*Rafal llamado Son Ugo era el camino que va a Buñola llamado el Camí Roix*» (ARM ERC 1124, f. 153v). El camí, per l'interior de l'actual polígon industrial de Son Castelló, enllaçava amb el camí vell de Bunyola. Per altra part, l'any 1560, el camí Roig era una de les confrontes del rafal de Son Fuster, juntament amb el camí de Bunyola (*GEM*, vol. 6: 100). Per aquesta raó, el camí Roig també indica, en part, el límit entre el Pla de Son Fuster (a migjorn) i l'antic Pla de Sant Llorenç (a tramuntana).

El camí Roig es documenta com a confronta, des de 1744, de diversos establiments de sa Indioteria. Sens dubte, el camí Roig arribava fins a la síquia de na Cerdana, establida l'any 1615. El 7 de juliol de 1748, ens apareix el camí anomenat «el Carreró Roig» (ARM ECR 572, f. 245v-247). Per la ubicació dels establits confrontants, s'ha d'interpretar que és el tram de camí que, des del Pontet, va de la síquia de na Cerdana fins a l'Hostalet i al camí de Bunyola. Així, el 2 de març de 1774, s'esmenta el «*Camino llamado el Carreró Roig*» (ARM ERC 1122, f. 132), que, el 23 de juny de 1783, és el «*camino llamado el Camí Roig por el qual se va al camino llamado de Buñola*» (ARM ERC 1122, f. 41) i, també, «*lo cami del Ostalet de Buñola*» [1822] (ARM 6040, f. 148-152). L'antic carreró Roig, que era la continuació física del camí Roig, és ara un tram (d'uns 355 m) del camí dels Reis, que arriba fins al camí de Bunyola, un cop superats la síquia i el camí de na Cerdana (al Pontet).

El camí del Fred

Els primitius establiments de sa Indioteria s'estructuren sobre tres eixos: la síquia –després, camí– de na Cerdana, el camí Roig i el camí de Bunyola. La resta de camins tenen el seu origen històric bé en el camí d'accés a les cases de les possessions (com el camí de Son Nicolau), bé en els camins d'establidors, com serien els casos del camí de Can Gaietà, el camí de sa Bomba o el camí de Can Moranta (camí Terminal).⁷²

⁷² Val a dir, per reforçar els orígens rurals de sa Indioteria, que tots els vials anteriors a la dècada de 1970 són camins, no carrers.

El 9 de setembre de 1673, la síquia de na Cerdana és també «camí de *stablidors*» (ARM ERC 1129, f. 161v).

El camí del Fred és un dels racons més particulars de sa Indioteria. És un camí que forma un angle de 90°, amb un recorregut de tan sols uns 90 metres des del camí Roig i uns 30 metres des del camí de na Cerdana. Probablement, prové d'un camí d'establidors, dels establiments més antics (1744-1748), per accedir fins al camí Roig, però on les divisions de propietats també deixaren un accés fins a la síquia i al camí de na Cerdana. Desconeixem el perquè del nom, però no tenim dubtes de l'antiguitat. Casualment, el camí se situa a un indret on sempre hi hagut més cases agrupades.

Conclusions

«Sa Indioteria» és un topònim de nova creació, generat probablement a causa de la dedicació dels primers establidors a la cria d'indiots. Els primers indioters s'han de situar cap a final del segle XVIII, quan els indiots s'han documentat a les possessions properes (Son Nicolau, Son Fuster, Son Llorenç, Son Rossinyol). A partir de 1830, el nom del barri és el resultat final d'un intricat i particular procés de configuració toponímica, que registra una diversitat de variants («barri dels Indioters», «Indioters», «Cals Indioters», «Pla dels Indioters», «Pla de sa Indioteria»), per acabar derivant, finalment, en el nom actual de sa Indioteria, que queda fixat a partir de l'any 1869. L'escassa població de la contrada pot explicar les dificultats per a la fixació d'un nom col·lectiu.

La recerca també ha permès recuperar dades sobre les parcel·lacions de terres de Son Nicolau, a migjorn del camí de Bunyola, iniciades l'any 1872, per una disputa d'herència i reforçades després de 1878, en paral·lel a la fàbrica de l'església. Així, a tramuntana del camí de Bunyola hi ha els establiments més antics de sa Indioteria (amb una antiguitat d'uns 340 anys), mentre que a migjorn del mateix camí hi ha les parcel·les més recents (que tenen menys de 150 anys).

El topònim de «sa Bomba» seria una forma apocopada de «sa Bombarda», per la pèrdua de la darrera síl·laba al final de paraula. A través de la documentació, es comprova que primer fou «sa Bombarda» i seguidament «sa Bomba» (nom documentat des de l'any 1800). Posats a elucubrar, podria provenir del nom d'una peça d'artilleria o d'un projectil, potser en relació amb les vicissituds de la guerra de Successió espanyola, o del nom d'embarcació, d'acord a la faceta d'armadors de naus dels propietaris.

«Sa Midoneria» és una finca constituïda originalment l'any 1857. L'activitat de la fàbrica de midó ha pogut documentar-se, com a mínim, fins a l'any 1912. El topònim s'ha mantingut viu.

El «camí Roig», documentat com a confronta de Son Fuster i de Son Hug els anys 1560 i 1578, respectivament, podria haver pres el nom d'un antic propietari de Son Hug, el magnífic Bernadí Roig, donzell, que capbrevà el rafal el 4 de març de 1517.

